

УДК 821.161.2-1.09 ("194/195")

ББК 823 (4 Укр.)

МОРАЛЬНО-ЕТИЧНА ПРОБЛЕМАТИКА МАЛОЇ ПРОЗИ МИКОЛИ ЯНОВСЬКОГО

О. В. ПЛЕЦЕН

*Івано-Франківський національний медичний університет,
кафедра мовознавства; м. Івано-Франківськ, вул. Мазепи, 25;
тел.: (03422)4-71-08*

У статті проаналізовано прозову творчість письменника Миколи Яновського; розкрито проблематику, ідейно-образний світ його новел та оповідань. Автор дослідження виявляє особливості художнього мислення прозаїка

Ключові слова: мала проза, новела, оповідання.

Література ХХ століття буквально пронизана контрастами. Нестримні експерименти — і дбайливе збереження традицій, поява принципово нових жанрів; і розвиток усіх, раніше вироблених літературною історією, високе розуміння призначення письменника; і тотальна комерціалізація мистецтва. У момент внутрішнього перелому в житті суспільства, а отже, і в літературному житті все триває рух у глибину живлющих національних джерел, невіддільних від вдумливого засвоєння уроків класиків, значення новаторства яких підтверджується численними "переворотами", пережитими світовою новелістикою ХХ століття. Результатом одного з них є корінні модифікації новели, пов'язані з іменами Т. Драйзера, Е. Хемінгуей, У. Сарояна, Г. Косинки, О. Гончара, Г. Тютюнника, Є. Гуцала, В. Шукшина та інших [7].

Проте є митці (на жаль, їх більше), яких епоха народжує ніби тільки для себе. Вони непомітно відходять разом зі своїм часом, залишивши слід хіба що в історії літератури. До таких художників слова належить й український письменник Микола Яновський, якому хоч і не вдалося переступити кордон локального читацького простору, проте виявилось до снаги створити оригінальний і неповторний у змістовому та формальному сенсі ідейно-образний світ, що не тільки засвідчує неабиякий літературний таланти письменника, а й виявляє його внесок у розвиток українського літературного процесу другої половини ХХ століття.

Микола Яновський – український прозаїк, у творчому спадку якого – оповідання, повісті, художньо-документальні нариси. Дебютував він у 1972 році книгою новел «Там, де хмари ночують». Автор стає членом Спілки письменників України. Згодом закінчує Літературний інститут в Москві. З часом виходять книжка повістей і оповідань «Весільної грали музики», художньо-документальної розповіді про народних митців Прикарпаття «Срібна пряжка», збірка «Гірське серце». Саме вона, на думку літературознавців, вважається найкращою в творчості письмен-

ника. До неї увійшли однойменна повість і низка оповідань, дія яких відбувається в Карпатських лісах і гірських селищах Гуцульщини [1]. Один із упорядників книги вибраного «Гірське серце» (2008) Євген Баран вважає Миколу Яновського одним із найяскравіших українських новелістів другої половини ХХ століття [7].

Однак його творчість досі є недослідженою сторінкою в історії української літератури другої половини ХХ століття. З огляду на проблематику й естетичні якості, спадщина М. Яновського мислиться як органічна складова того літературно-естетичного явища, яке сьогодні прийнято називати «шістдесятництвом». На таку думку наштовхує і система цінностей, що виразно проступає в оповіданнях і новелах прозаїка, і особливості втілення художньої концепції особистості, і низка інших чинників.

Заради об'єктивності зазначимо, що письменник зосереджувався на власному життєвому досвіді. М. Яновський стоїть «на варті страждання людини». Він дотримується об'єктивного реалістичного стилю оповіді, щоб насамперед пізнати людину, проаналізувати її поведінку в різних життєвих колізіях. У своїй творчості письменник – переконаний прибічник реалістичного письма. Його твори утверджують людську гідність, кличуть цінувати на світі справжнє. Його стиль суворий, мова барвиста і стисла [6].

У низці оповідань і новел прозаїка домінує тема кохання. Саме це почуття, як можна висувати з текстів, є найвищою цінністю, саме воно осяває життя кожної людини, надаючи йому іншого – вищого сенсу. Про зародження цього містичного почуття йдеться, наприклад, у новелі «Лісна». Це один із небагатьох творів у доробку митця, в якому присутній відгомін карпатської міфології. Лісна, як оповідає головний герой твору Юра Вішук, – це «гуцульська Мавка. Старі люди розказують, що з обличчя вона, як найкраща молода на весіллі. Її подибували і в нетрях, і на галявинах. Вона, коли дивишся на неї, жвава і мила дівчина. Тільки обернеться до тебе – зникає, ніби хмарка туману. І ще розповідають, що якби Лісна зустрілася віч-на-віч з якимось парубком і доторкнулася до нього, то парубок став би назавжди її» [6, 382].

Це не декорування, не примітивне замилювання народнопоетичними віруваннями, язичницьким колоритом, як може здаватися на перший погляд. І те, що оповідач, захопившись легендами про Лісну, почав її шукати – «змалку нипав кам'яними кичерами, шукав її між дівчатами до схід сонця на Івана Купала...» [6, 382], – це не просто пошуки міфологічної істоти. Ці пошуки мають глибше символічне значення – це пошуки любові, пошуки тієї єдиної, судженої... Не менш важливе те, що головний герой твору – не пересічна людина, а обдарований хлопець, який прийшов влаштовуватися на роботу в керамічний цех розмальовувати посуд.

Таким чином в аналізованому творі переплітаються теми любові і творчості. Головний герой наділений тонкою душевною організацією, надзвичайно чутливий до краси – і жіночої, і краси почуттів, і краси у

побуті, тобто до естетичного оформлення речей, які нас оточують. Тому пошуки Лісної – це також пошуки краси. І ці два первні – краса і кохання – стимулюють його життєвий пошук, що приводить його до зустрічі зі своєю омріяною «Лісною» - Христею. Прикметно, що ця зустріч відбувається саме в художньо-виробничій майстерні: «Відчув враз, що мене не стає. Що перероджуюсь в якусь іншу особу, яка назавжди залишиться у володіннях Лісної» [6, 384].

Кохання здатне перероджувати людину, воно актуалізує все те найкраще, що є в її душі, воно змушує боротися за своє щастя. Саме такий шлях мав пройти головний герой оповідання «*Танець дараби*». Це звичайний сільський хлопець, який працював на річці, був не надто рішучим і не вирізнявся серед інших ніякими особливими прикметами і талантами. Однак кохання до Гафійки вияскравило в його особистості певні прикмети винятковості. Це своєрідне «переродження» було спровоковане перешкодою на шляху закоханих: старий Гулейчук – батько Гафійки – хотів би для своєї доньки «вченого» чоловіка, а Онуфрій не видавався йому достойною партією. «Гулейчук і слухати не хотів, щоб свою одиначку відпускати геть далеко. Та ще й наголосив: хто ти такий, хлопче, чи не переоцінив себе, що замірився на таку файну дівку, чи заслуговуєш на неї... Не в чужому – у нашому-таки селі є парубійки. Не гірші, порядні і вчені навіть... Чим ти ліпший від них? Армію відслужити і їздити на плотах – це кожен може» [6, 255]. Ця перешкода здавалася неподоланною, щастя – неможливим, проте допомога прийшла звідти, звідки її не чекали: переконавшись, що почуття парубка щирі, справжні, що це не тимчасова забаганка, Гулейчук натякнув, що віддав би доньку за справжнього сміливця, який пройшов би сам на дарабі бурхливою річкою. Почувши це, Онуфрій миттю скочив на пліт, ніхто не міг його зупинити, адже «танець дараби» на бурхливій річці наближав його до Гафійки.

Однак кохання не завжди буває щасливим і не завжди вияскравлює кращі риси особистості. Інколи воно дуже чітко і яскраво відтіняє дріб'язковість, сірість душі, невміння любити і дбати про інших. Саме така проблематика є визначальною в новелі «*Мозайчні птахи*». Іван повернувся на малу батьківщину через багато років і волею випадку одразу ж зустрівся зі своєю колишньою однокласницею: «Минули роки. І все ж вона залишилася на диво жвавою і юною, моя втрачена Марта» [6, 341]. У його душі відродилося те давнє почуття: «І враз щось незрозуміло-щемке сталося між нами. Перепитування... Радість... Цікавість... Вичікування... Перед нами яскраво сяйнуло щось несподівано нове, манливе, багатообіцяюче» [6, 341]. Почалися традиційні запитання: хто, як жив усі ці роки. Як з'ясувалося, Марта закінчила педінститут, одружилася, народила доньку. Але її особисте життя не склалося, адже в основу родини була закладена не щира приязнь чи палка любов, а лише вдячність. Уже після одруження вона зрозуміла свою помилку. З часом життя стало нестерпним: чоловік відчував байдужість і порожнечу, почав парубкувати, зрештою все закономірно завершилося розлученням. Іван

не був одружений, бо не зустрів ту єдину, суджену. Весь час їздив, будуючи газогони: Середня Азія – Північ – Карпати. Тепер зібрався осісти, оженитися. Здавалося б, ці двоє самотніх людей нарешті знайшли одне одного, отримали щасливий шанс – квиток до щастя.

Головне у творі – не діалоги персонажів, не їхня нічна поїздка до села, а тонке психологічне нюансування – опис тих почуттів чи емоційних півтонів, що зароджувалися в їхніх душах, фіксація найменших змін настрою. Ось, наприклад, перше враження головного героя: «Існуємо тільки ми, більше нікого, існуємо, поєднавшись у ніжне й трепетне ціле, в якому все більше розчинялась наша відчуженість. Ми одні. Все решта – немов декорація...» [6, 342]. Ніч манила. Почуття захоплювали. Назва новели – «Мозаїчні птахи» – має важливе символічне навантаження. Ці птахи, яких герої побачили на стіні автобусної зупинки, символізують любовну пристрасть, взаємне прагнення двох стати одним цілим. Вони самодостатні, для них не існує інших. Вони постійно тягнуться дзьобами одне до одного. Не випадково у міфології концепт кохання реалізується часто саме через орнітологічну символіку: голуб і голубка асоціюються з щасливим коханням, пара лебедів є символом вірності у коханні... Невипадковим у новелі є і мотив дороги: з минулого у майбутнє, від народження до смерті, лишаючи позаду здобутки і втрати, щастя і біль.

Символічно, що герої зустрілися саме на вокзалі, а потім вийшли на автобусній зупинці. Вони зустрілися, їхні життєві шляхи перетнулися, настав момент вибору – зупинки руху, коли виникає можливість усе обміркувати і зважитися на крок, що змінить життя. Здавалося б, герої мали скористатися своїм шансом і піти далі разом. Адже найвищою цінністю життя є любов: «Ми думали про те, що треба вміти цінувати все, що дане тобі життям, і жити якнайповніше. Треба спішити, щоб встигнути досягнути свої плани, свої мрії. Насамперед те, що вважав найзаповітнішим, найбільш жаданим. Бо скільки з того, про що думалось, вже могло б бути полишено десь позаду й забуто... Треба врешті кохати, якщо кохання є, кохати всією душею, що б там не стояло на перешкоді...» [6, 343].

Займенник «ми», який часто зустрічається не лише у цитованому фрагменті, але й далі в тексті, мав би означати не лише важливість, загальнолюдську значимість наведених міркувань, але й те, що головний герой не мислить себе окремо від коханої. Однак усе виявилось лише короткочасним епізодом, життєві шляхи героїв приречені розійтися. Іскра кохання спалахнула і згасла навіть без втручання зовнішніх обставин, обтяжливої «прози життя». Після нічних чарів – уранішнє протверзіння: «Вчорашній порив, схвильованість до запаморочення відпливали, мов сон. І сяйво вчорашнє розсіювалося. Як би я себе не обдурював, не переконував, Марта таки мною знехтувала. Опріч того... дитина. Думки мої щоразу поверталися назад, до міста» [6, 346].

Головний герой цієї новели втратив найважливіше у житті – здатність кохати. На якийсь момент йому здалося, що відродження можли-

ве. Але світлий промінчик почуття згас під впливом давньої образи (Марта не дочекалася його, її лякала туманність майбутнього, самотність, тому й вийшла за Богдана) і небажання опікуватися чужою дитиною. А може, тут слід вести мову про глибший психологічний комплекс – страх перед коханням, небажання змінювати нехай монотонне і нецікаве, не збагачене емоціями, не осяяне любов'ю – але таке звичне і зручне життя. Розгублена Марта лишається сама на дорозі, Іван повертається до міста – це символічне повернення до свого попереднього усталеного життя, де основою всього є робота. Так актуалізується важлива для літератури ХХ століття проблема дегуманізації особистості, коли звичайні людські почуття девальвуються під натиском технізації, роботизації, погоні за успіхом, за матеріальними благами, кар'єрним зростанням... Людина обкрадає себе, відмовляючись від кохання. Заціклавшись на виробничих питаннях, Іван відмовляється від такої щемкої близької надії на щастя.

Ще один аспект аналізованої теми – нещасливе кохання, здатне зруйнувати людське життя. Саме про таку зруйновану долю жінки йдеться у новелі *«Косиці на писанках»*. Фабула твору – розповідь про жінку Катерину, яка замолоду була закохана в Дмитра Думітрака, але життя не склалося – вона змушена була вийти заміж за Гаврила (якого вважали кращим парубком на селі), а Дмитро також одружився з іншою. Катерина швидко овдовіла і залишилася зовсім самотньою. Чому так склалося її життя? Уособленням нещасливих обставин є у творі образ Пекуна, який увесь час намагається нашкодити, бо йому нестерпно бачити щасливих радісних людей, особливо ж він прагне розлучити закоханих. На перший погляд, жінка мала б озлобитися, та вона придушує у своїй душі несвідому неприязнь, що виникає в неї у ставленні до Юстини – Думітракової доньки. Вона долає в собі бажання прогнати дівчину, яка мимовільно нагадала їй про невідбуле щастя, вчить дівчинку розмальовувати писанки: «Досить! – Аж це розгнівало жінку, хотілося крикнути Катерині: – Геть з-перед моїх очей, облудо... Досить, що вже раз ти зробив для мене зле. Для мене. Але погасити сонечко – забагато хочеш!» [6, 292].

Подібний життєвий шлях могла би пройти і героїня новели *«Весільної грали музики»*. Скільки умовностей тяжіє над кожною людиною, скільки стежок веде її не до щастя, а в протилежному напрямку! Рузя – ще одна героїня, чиє дитинство обпалила жорстоким вогнем війна: її батька вбито на фронті, матері довелося давати раду шістьом дітлахам. Жінка часто слабувала, тому вона змушена була віддати доньку на виховання бездітним чоловіковим родичам – Рибарукам. Дівчинка нібито і не могла нарікати на несправедливу долю, адже прийомні батьки ставилися до неї добре, нічого для неї не шкодували, «краще, як рідну доглядали, пестили. І тішилися нею. Нічого дівчині не бракувало – ні поїсти, ні вбратися. Іноді Рузі навіть хотілося відчути скруту...» [6, 334].

Ця любов і турбота ледве не стали пасткою, яка могла зруйнувати подальше життя героїні. Звісно, вона «почувала перед батьками і

обов'язок, і власний борг, і вдячність» [6, 335]. Саме тому Рузі було дуже важко відмовитися від одруження з хлопцем, якого обрали для неї Рибаруки. Їх мотивація цілком зрозуміла й природна з точки зору «здорового глузду», адже Грицканюк – «поважний такий. Заробітки має добрі. Нічого, що трохи занижкий ростом. Зате слухняний син. Ощадливий. Кожну копійку додому несе» [6, 336]. До того ж – закінчив електротехнікум і вміє все робити по господарству. Рибаручка раділа, що Рузі дісталася така гарна партія, та й сама Рузя вагалася, адже не могла логічно пояснити навіть собі, що їй не подобалося у поведінці хлопця – «жодного явного ганджу в ньому не бачила...» Вона погодилася на весілля, з удаваним спокоєм стежила за приготуваннями, приміряла весільну сукню, слухала привітання подруг...

Але за цим показним приховані були ознаки душевної бурі. Їй потрібно було зважитися: одружитися з нелюбом, який ставав усе безпардоннішим, поведився як власник, навіть хвалився перед парубками, що Рузя сама його переслідує, що вона вже давно йому належить – чи переступити через звичай і традиційну селянську мораль, адже односельці та батьки навряд чи змогли б зрозуміти і виправдати втечу нареченої з власного весілля. Ця втеча для Рузі означала б, що в її житті починається новий етап – «з нуля», без жодної підтримки рідних і знайомих. Але Рузя все ж таки наважилася на цей відчайдушний крок – крок у невідомість – і (разом з тим) крок від прірви, до якої її штовхало це одруження: «Нехай попереду ніщо, темна невідомість, вона не зупиниться!» [6, 339]. Таким чином Микола Яновський стає на захист людської гідності, виправдовуючи вчинок героїні.

Вирішальний, кульмінаційний момент у житті персонажа покладений також в основу новели «Скрипка». Цей музичний інструмент постає у творі як символ повноцінного творчого й особистого життя. Не випадково після одруження лікар-педіатр Микола Костреюк більше не грав: «Навіть скрипку свою перестав знімати зі стіни, аби дружина не іронізувала: «Знову свої коломийки! Не вмієш нічого кращого?»» [6, 365]. Головною проблемою аналізованого твору є нещасливе подружнє життя, що не дає людині можливості для саморозкриття і самовдосконалення. П'ять років минуло, відколи Микола одружився з Лялею. Він одразу не зрозумів, якою насправді є його дружина. Відчував дискомфорт, відчував, що вона чужа і далека, інколи чув слова повчань і розпоряджень. Але матеріальна стабільність, затишок і сила звички утримували їх разом. Тому гамував своє невдоволення, уникав сварок, «закривав очі на те, що суперечило його уявленням про життя. Заспокоював себе: все перетреться, перемелеться...» [6, 365].

Цей звичний плін життя перекреслив один випадок, що змусив головного героя замислитися над тим, як він живе, спонукав до рішучого переосмислення своєї життєвої позиції. Мова йде про смерть маленького пацієнта, яким Микола опікувався. Лікареві довелося терміново їхати до сусіднього села на операцію, він попросив дружину подбати про хлопчика, а коли повернувся, побачив спокійне, чисте обличчя Лялі, яка

крутилася біля дзеркала й абсолютно незворушно беземоційно повідомила, що хлопчика забрали... поховати. Зрештою, на місці цієї життєвої ситуації могла б бути інша, адже мова йде не так про роль випадковості в житті персонажа, як про те, що ця ситуація вибору була закладена ще з моменту одруження – раніше чи пізніше Микола мав зрозуміти, що «рожеве павутиння» побуту є для нього отруйним, що його дружина дбає лише про себе, не може і не хоче зрозуміти його. Тож Микола опинився в ситуації, яку екзистенціалісти називають межовою: «Щось відчайдушне зроджувалося в ньому і з силою протестувало» [6, 364].

Однак знайти вихід з цієї екзистенційної ситуації було справою непростою. Письменник майстерно моделює цілу амплітуду настроїв, точно, до найменших нюансів, відображає внутрішній світ персонажа, який опинився перед вибором, що змінить звичний плін його життя: «Микола відчув, що готовий вчинити щось несподіване для себе. Обурення і злість розпалювали його рішучість» [6, 364]. Це, так би мовити, вихідний етап у ситуації вибору – перша суто емоційна реакція на те, що сталося. Далі – тривалий шлях рефлексій і вагань («Не наважувався щось міняти» [6, 365] – адже люди, розмови, осуд... «Каменем навалювався відчай. Усвідомлював, що мусить прийняти важливе рішення. Прийняти твердо і безкомпромісно» [6, 365]).

Першим вагомим кроком до розв'язання цієї екзистенційної ситуації стала позачергова відпустка, яку він вирішив провести в селі у батьків. Це дозволило глибше замислитися над проблемою справжніх і фіктивних життєвих цінностей і привело до розуміння важливої та надзвичайно простої істини: у погоні за примарами, нав'язаними суспільством, мораллю, звичаями, людина втрачає справжні орієнтири, компромісами руйнує свою систему цінностей, пристосовуючись, втрачає себе саму: «Річ не в принципі. Не так живемо...» [6, 366]. Прийняття рішення не було для героя простим і само собою зрозумілим. «Остаточний вибір страхав», – констатує автор. Але з низки деталей розуміємо, що Микола Костреюк знайшов у собі сили виборсатися з цього безперервного колообігу буденщини, зі звички, з цього екзистенційного колапсу і повернутися до істинного буття, що виразно символізує фінальна деталь – він нарешті завершує роботу над власною скрипкою, а отже, відроджує до життя непідвладне рутині творче начало у своїй душі.

Однією з концептуальних для літератури різних епох була проблема вибору. Обираючи в екстремальній ситуації одне з кількох можливих рішень, особистість демонструє особливості свого внутрішнього світу у всій повноті й наочності, свою систему цінностей та життєвих орієнтирів. Часто при цьому герої ризикують власним життям, але все ж прагнуть зберегти свою неповторну людську сутність. Ця проблема, що стала змістовою домінантою новели «Скрипка», виокремлена також в оповіданні «Служниця». Тлом розвитку сюжету тут стали події Другої світової війни. Але тема війни не є надто поширеною у творчості цього прозаїка, війна не змальована тут конкретно, зримо, чітко не окреслене власне збройне протистояння. В оповіданні «Служниця» навіть не зро-

зуміло, до якого табору належать партизани. Хоч відсутність «червонозоряної» деталізації вже наводить на думку про те, що мова йде, мабуть, про вояків ОУН-УПА. Єдине, що автор змальовує чіткіше, – образ ворога, який недвозначно асоціюється з німецьким солдатом – жорстоким, свавільним носієм негативних рис. Головна героїня оповідання – Ярина. У часи воєнного лихоліття вона знайшла прихисток, найнявшись до господині доглядати дітей. Одного разу по дорозі додому вона зустріла двох озброєних чоловіків. Партизанів шукали. За вбивство поліцаїв усі, кого могли запідозрити в допомозі їм, могли зазнати жорстокого покарання. Коли Ярина дізналася, що партизанам загрожує небезпека, вона ще вагалася, адже господиня наказала їй сидіти тихо. Але в ситуації вибору вагомішими виявилися не обережність та егоїзм, а співчуття воякам, яких дівчинка поспішила попередити про те, що готується облава есесівців.

Проаналізувавши новели М. Яновського, можемо зробити такі висновки: його творчість не стояла осторонь тогочасного літературного процесу, теми, які автор піднімав у своїх новелах, були досить актуальними на той час. У вищезгаданих творах письменника ідейно-моральний пошук, становлення особистості відбувається в постійному зіткненні її «правди», життєвої філософії, по-перше, з фактами дійсності, а по-друге, з іншими «правдами». Людина осмислює рухливу і суперечливу дійсність, постійно перевіряючи, наскільки правильне і морально виправдане її ставлення до неї, її концепція світу і людини. Іноді моральний пошук героїв стає настільки гострим, а внутрішні суперечності – настільки напруженими і нерозв'язними, що герой здійснює той чи інший вчинок не заради його практичного смислу, а з єдиною метою – перевірити свої теорії практикою, провести своєрідний експеримент, який дав би відповідь на нерозв'язні питання.

Література

1. *Бойко Б.* Миколі Яновському – 50 // Літературна Україна. – 1989. – 5 січня.
2. *Денисюк І.О.* Літературознавчі та фольклористичні праці: У 3 томах, 4 книгах. – Львів, 2005, – Т. 1: Літературознавчі дослідження. – Книга 1. – 432 с.
3. *Гундорова Т.І.* Жінка і дзеркало// Гендерні студії: Незалежний культурологічний часопис. – 2000. – №17. – С. 87-94.
4. *Жулинський М.* Наближення. Літературні діалоги. – К., 1986. – С.119
5. *Зборовська Н.* Код української літератури: Проект психоісторії новітньої української літератури. Монографія. – К.: Академвидав, 2006. – 504 с.
6. *Яновський М.* Гірське серце. Вибране. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2008. – 648 с.
7. <http://galtv.if.ua/news/view/2010/05/13/1243>

*Стаття надійшла до редакційної колегії 17.10.2010р.
Рекомендовано до друку докт. філол. наук, проф. Гром'яком Р.Т.*

**MORALNO-ETICHNA PROBLEMATICA OF SMALL PROSE
OF NICK YANOVSKY**

O. V. PLETSEN

*Ivano-Francovsk National Medical University
department of linguistics; 25, Mazepa street, Ivano-Frankivs'k;
tel.: (03422)4-71-08*

The article analyzes the prose of Mykola Yanovskiy; reveals the problematics, ideological and imaginative world of his short stories and stories. The author discovers the features of artistic thinking of the writer.

Key words: *short prose, short story, story.*